

Петро Голобуцький

УКРАЇНСЬКЕ КНИГОЗНАВСТВО 20-Х РОКІВ

У 1917-1921 рр. запанувала українська книга. В другій половині 20-х років різко зростає обсяг національного книгодруку. Відповідно з'являється потреба в науковому вивченні проблем соціального призначення книги, динаміки її розвитку і використання в різних сферах матеріального та духовного життя, шляхів наближення до читача. На цих питаннях і зосередилися українські вчені, залучивши книгознавство до планової культурної роботи, тим самим надаючи йому характеру культурно-громадського чинника, органічно пов'язаного з потребами життя.

«Передумовою розвитку українських дослідів з книгознавства, - підкреслював відомий книгознавець П.Зленко, - був поступ історичної, історико-літературної та палеографічної науки. Багатьом українським науковцям доводилося підходити із своєю аналізою й до книгознавчих питань, і праці Д.Багалія, С.Голубєва, М.Грушевського, С.Єфремова, В.Іконникова, С.Маслова, Ф.Титова й інших чимало спричинилися до вияснення різних книгознавчих питань»¹.

Було створено ряд установ, котрі мали сприяти як поширенню книги серед народу, так і вивченню суто теоретичних книгознавчих проблем. У положенні про бібліографічне бюро при науковому комітеті Наркомосвіти УРСР від 18 серпня 1922 р. зазначається, що воно створюється для керування всією книжковою справою в Україні.

Ще 1919 р. було створено Головну книжкову палату в Києві, а в 1922 - Українську книжкову палату в Харкові, котра з 1924 р. в «Літописі українського друку» налагоджує повну і своєчасну інформацію про літературу, яка виходила в Україні. Значну книгознавчу й бібліографічну роботу виконували Бібліографічна комісія ВУАН, науково-дослідна комісія бібліотекознавства і бібліографії Всенародної бібліотеки України (ВБУ), Українське бібліографічне товариство в Одесі, Бібліографічна секція кабінету виучування Поділля Вінницької філії ВБУ, бібліографічний гурток при редакції журналу «Україна», кабінет бібліографії

¹ Зленко П. Огляд книгознавчих дослідів // Енциклопедія українознавства в двох томах / Під ред. В.Кубійовича і З.Кузєлі. Т.1. Ч.3. - Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. - С.1006.

Т.Г.Шевченка й нової української літератури при Науково-дослідному інституті Т.Г.Шевченка в Харкові, керованому професором М.Плевако Українське бібліологічне товариство, очолюване академіком В.Перетцем, що працювало при ВУАН у 1928-1930 рр., і нарешті, Український науково-дослідний інститут книгознавства (УНІК), котрий згуртував найдосвідченіших фахівців книжкової справи. Директором УНІК до 1931р. був видатний книгознавець, бібліограф і літературний критик Ю.Меженко. Серед співробітників були філолог, історик та бібліограф С.Маслов, упорядник першого репертуару української преси В.Ігнатієнко, соціолог книги і бібліотекознавець Д.Балика та ін.

Українське книгознавство не обмежувалося тільки національною тематикою. Воно намагалося поєднати розвиток української національної книги зі світовим поступом у книжковій справі й науці, вивчати національну книгу на тлі загальнолюдської культури, всіляко сприяти розвою книжної культури інших народів України. Саме тоді було видано «Нариси з історії єврейської книги на Україні» (I - II ч., 1925-1926) історика і книгознавця С.Борового.

У «Бібліологічних вістях» (1923-1930), друкованому органі УНІК, співпрацювали найавторитетніші зарубіжні й вітчизняні вчені, літератори, діячі культури. Тут друкувалися теоретики книгознавства бельгієць П.Отле і чех Л.Живний, польські книгознавці С.Вртель-Верчинський і В.Вислоцький, німецькі - А.Троньєр і А.Шрам. Разом з такими українськими авторами, як Ю.Меженко, Ф.Ернст, С.Єфремов, В.Кордт, С.Маслов, М.Плевако, Т.Алексєєв, Д.Балика, П.Клименко, Б.Комаров, І.Кревецький, М.Макаренко, Ф.Максименко, В.Міяковський, В.Отамановський, П.Попов, В.Романовський, М.Сагарда, С.Таранущенко, М.Ясинський в журналі активно співробітничали відомі російські книгознавці: М.Рубакін, Б.Боднарський, М.Здобнов, М.Куфаєв, О.Малєїн, М.Ульянський, білоруський бібліограф І.Симоновський. У «Бібліологічних вістях» не тільки з'являються праці зарубіжних учених-книгознавців, але й сам журнал зажив міжнародного визнання.

У 20-ті роки в Україні виходили й інші журнали (де також висвітлювалися різні проблеми книгознавства), а саме: «Книгар», «Бібліотечний збірник», «Кооперативний книгар», «Голос друку», «Книга», «Нова книга», «Бюлетень одеського бібліотечного об'єднання», «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» (1927-1930).

Про розмах книгознавчих досліджень в Україні, здійснюваних УНІК, свідчать такі праці: «Техніка бібліотечної справи» (1923) Ю.Меженка, «Бібліотека в минулому» (1925) Д.Балики, «Проблема читачівства та її вивчення» (1926) В.Іванушкіна, «В'язень та книга» (1930) М.Стелецького, «Минуле книги України» (1930) А.Козаченка, «Українська друкована книга XVI-XVIII ст.» С.Маслова, «Георгій Нарбут та нова українська книга» (1926) - Ф.Ернста, «Матеріали до історії книжкової справи на Україні в XVI-XVIII вв.» (1924) Ф.Титова, «Оправи книжок київських золотарів XVII-XVIII ст.» Д.Щербаківського (1936), «Матеріали до словника українських граверів» (1927) П.Попова тощо. Це свідчить про широку тематику наукових досліджень: історія книги і бібліотеки в Україні, робота з книгою в різних читачьких групах, вивчення методики й техніки бібліотечної справи, мистецтво книги та ін.

Досягнення в царині книжкової справи відображають також успіхи української бібліографії того часу. Розвитку науково-допоміжної бібліографії (крім державної, якою займалась Книжкова палата в Харкові), сприяли бібліографічні праці академіків М.Птухи, П.Тутковського, професора С.Маслова, бібліографічна шевченкіана М.Яшека (1921) та його і О.Лейтеса праця «Десять років української літератури. 1917-1927» Т. I-II (1928), покажчик, здійснений співробітниками Вінницької філії ВБУ, «Часописи Поділля» за редакцією В.Отамановського, «Бібліографія української преси. 1816-1916» (1930) В.Ігнатієнка тощо.

Д.Балика вводить у науковий обіг поняття соціології книги, розуміючи під бібліосоціологією (так він її називав), науку, що близька до соціології літератури. Її завдання - досліджувати походження і життя книги, а також вивчати закони, які нею керують. Бібліосоціологія - це наука, що синтезує еволюцію книги і пояснює причини та результати кількісного і якісного стану письменства. На жаль, ці новаторські погляди, як їх кваліфікує сучасна польська дослідниця І.Грабовська, не були розвинуті.

Значний науковий доробок і наших співвітчизників, що працювали в діаспорі або жили в той час на Західній Україні: Л.Биківського, П.Зленка, А.Животка, С.Сірополка та ін. На 1 грудня 1928 р. в Україні налічувалося 9386 бібліотек (загальний фонд 17141312 книжок). Кількість книжок українською мовою становила 38,3% ².

² Сірополко С. Бібліотечна справа на Великій Україні від 1917р // Книголюб. - 1931. - Кн. II. - С.77.

Тільки ВБУ мала на 1 листопада 1929 р. понад 2 млн. книжок. Швидко розвивалось книгодрукування рідною мовою. З 1919 до 1927 р. було видано українською мовою 10218 назв, у 1927/8 р. - 5413, у 1928/9 р. - 6665 назв ³.

Проблемам національної книги присвячувалися спеціальні конференції і з'їзди, на яких обговорювалися різні питання розвитку книжкової справи. Так, на 1-й конференції наукових бібліотек у 1925 р. було прийнято рішення про необхідність приступити до створення українознавчого бібліографічного репертуару, що й до нашого часу залишається нерозв'язаною проблемою.

Стрімкий розвиток української книжкової справи був нагло зупинений.

За рік до процесу над СВУ, в 1929 р., однією з перших офір тоталітарної системи стало українське книгознавство, і першим об'єктом політичних звинувачень став УНІК на чолі з Ю.Меженком. Директор Книжкової палати М.Годкевич у статті «На ідеологічному роздоріжжі» (видрукувана в журналі «Критика») закинув книгознавцям УНІК, що нібито вони не розуміють завдань книгознавства як марксистської соціології книги і знаряддя класової боротьби. «Ми пропонуємо, - відповідає Ю.Меженко в «Нотатках до нотаток», - не обмежуватись ствердженням тези, що «книгознавство - це марксистська соціологія книги», а взятися до поглибленої ревізії всіх книгознавчих дисциплін. Ми пропонуємо в цій ревізії уникати для окремих дисциплін формул, складених за принципом підміни об'єкту або звуження обсягу (наприклад, «бібліографія - це наука про ідеологічно-змістовний склад книжкової продукції як функція соціально-економічних відносин»), а, навпаки, шукати можливостей збагатити й реконструювати ці дисципліни» ⁴.

З виступу М.Годкевича розпочалося цькування УНІК. Його колишній аспірант К.Довгань у статті «За марксистське книгознавство» надалі вже закидає Ю.Меженку ніби той «пробує затушувати класово-ворожі тенденції в сучасному книгознавстві Радянського Союзу» ⁵. Одночасно з'являються статті і проти редагованих Ю.Меженком «Бібліологічних вістей». Журналу приписується «відірваність від радянського життя», а за аргумент висувається те, що в розділі рецензій одного з номерів «Бібліологічних вістей» подаються рецензії «лише на чужоземні книжки».

У травні 1931 р. М.Годкевич, виступаючи в Українському інституті марксизму-ленінізму з доповіддю «Націоналістичні прояви в бібліографії й книгознавстві», звинувачує своїх опонентів уже не тільки в «політнеписьменстві» й «збоченні від

³ Книга и книжное дело в Украинской ССР. - К., 1985. - С. 297.

⁴ Меженко Ю. Нотатки до нотаток // Критика. - 1930. - № 2. - С.125

⁵ Довгань К. За марксистське книгознавство // Там же. - № 7 - 8. - С. 21

ленінської лінії в національному питанні», а й в «одверто-контрреволюційному використанні бібліографічної і книгознавчої трибуни»⁶. Це мало означати кінець як для інституту, так і для журналу. УНІК ще деякий час існував, а видання «Бібліологічних вістей» було припинено назавжди. Останнім акордом трагедії українського книгознавства стала перша бібліографічна нарада (6-9 червня 1931 р.). Читаємо в її резолюції: «В період загострення класової боротьби внаслідок розгорненого соціалістичного наступу пролетаріату на рештки капіталізму в СРСР і боротьби зі світовим капіталізмом, активізація класово-ворожого опору виявляється, зокрема, на книгознавчо-бібліографічній ділянці ідеологічного фронту». Цей класово-ворожий опір, довідуємося далі з резолюції, становлять такі течії в книгознавстві і бібліографії: «войовничий ідеалізм і неокантіанство (Куфаєв, Меженко та ін.), буржуазно-позитивістські концепції (Хавкіна, Лов'ягін та ін.), різноманітна еkleктика (Фомін, Сомов, Балика, Щелкунов та ін.)». Ці класово-ворожі напрями, продовжується в резолюції, «конкретизуються в найрізноманітніших безпосередньо-політичних виявах. Основний критерій тут - відношення на практиці до процесів соціалістичної перебудови, зокрема в умовах розгорненого національно-культурного будівництва, будівництва культури соціалістичної, інтернаціональної змістом, національної формою - відношення до політики партії. Тут маємо, з одного боку, махрово великодержавні вияви (Куфаєв, Баранов, Здобнов) й окремо великодержавні вияви (Пакуль, Борович), а з другого - український націонал-фашизм (Єфремов, Ніковський), одверті національно-демократичні концепції (Меженко, Сагарда, Постернак, Ігнатієнко та ін.)»⁷. Притягуючи до процесу над українськими книгознавцями їхніх російських колег (Куфаєва, Здоб-

⁶ Годжевич М. Націоналістичні прояви в бібліографії й книгознавстві // Радянський книгар. - 1931. - № 17. - С. 24

⁷ ГПБ ім. М.Е.Салтыкова-Щедрина. Рукописный отдел. - Фонд института книговедения. - Док. № 225, 316.

нова, Хавкіну, Фоміна, Сомова та ін.), яких об'єднували тісні наукові зв'язки, організатори його не хотіли помічати безглузлого звинувачення одних у націоналізмі, а інших - у великодержавному шовінізмі.

На київській нараді 1931 р. йшлося не тільки про УНІК і його книгознавців. Резолюція поширила поняття «контрреволюційні осередки» на Бібліографічну комісію ВУАН, на науково-дослідну комісію бібліотекознавства й бібліографії ВБУ з її періодичними органами: збірниками, «Журналом бібліотекознавства і бібліографії» та іншими виданнями. Отже, класово-ворожі сили були «зdeşифровані», а разом з цим смертельного удару завдано українській школі книгознавців. Цей документ висвітлює характерну для 30-х років атмосферу інквізиторського процесу. Тут ми бачимо спробу одних, скажімо, директора ВБУ С.Постернака, за допомогою формального каяття врятувати не тільки себе, а й можливість працювати далі, а також вимушену самокритичну позицію В.Ігнатієнка і М. Сагарди, мужню поведінку Ю.Меженка. В резолюції, зокрема, підкреслювалося, що Ю.Меженко і такі, як він, «стали на шлях бойкоту пролетарської громадської думки, - очевидно, щоб, перечекавши, зібратися з силою до нової класово-ворожої активізації», - і цим ставлять себе за межі радянського книгознавчо-бібліографічного процесу»⁸. Дійсно, в тих межах, які існували на той час у книгознавстві, працювати було вже неможливо. Залишалося, у кращому разі, тікати світ за очі.

На щастя, Ю.Меженко в найстрашніші роки вже працював у Ленінграді в бібліотеці ім. М.Є.Салтыкова-Щедрина, Д.Балика переїхав до Горького, А.Козаченко в Москву тощо.

Культурна катастрофа 30-х років знищила «все, що було побудоване в 20-ті роки розквіту і надій»⁹. Українського книгознавства не стало.

⁸ Там само. - Док. № 316.

⁹ Лавриненко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933. Поезії - проза - драма - есе. - Мюнхен, 1959. - С.788.

Людмила Гальчук

«УКРАЇНСЬКА ПРЕСА» ІВАНА ТИКТОРА *

Іван Тиктор (1896 - 1982) народився на Львівщині (с. Красне, Золочівський повіт) у селянській родині. Закінчив гімназію. Одним з його вчителів був відомий педагог М.Галуцинський. Вивчав торговельні науки й право в Українському (таємному) університеті у Львові.

Іван Микитович Тиктор - фундатор потужного

* Автор висловлює ширю подяку співробітникам Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України та інших бібліотек Львова за надання матеріалів.

© Гальчук Людмила Іванівна, Київ, 1994

видавничого концерну «Українська преса», продукцією якого були часописи й книжки для всіх верств населення Західної України. 14 жовтня 1923 р. у Львові вийшов перший номер газети «Новий час», адміністратором якої, а потім власником, став Іван Тиктор. Незмінний художник тикторовських видань Едвард Козак розповідав: «Знайшли приміщення по Руській вулиці, такі-сякі меблі, співробітники на місці ... але затримувалася доставка паперу - немає грошей, а за папір треба платити готівкою. Мав батько Івана Тиктора велику пасіку. Якраз прийшов час продавати